

ὁμιλοῦν περὶ νομοτελείας εἰς τὴν φύσιν, κινουῦνται εἰς τὴν πνευματικὴν τροχίαν τῆς Ἑλληνικῆς πόλεως. Ἡ ἀτομικὴ σχέσις τοῦ ἀνθρώπου ὡς πολίτου πρὸς τὴν νομικὴν τάξιν τοῦ ἀστικοῦ του περιβάλλοντος τὸν ἐξουσιοδότησε νὰ ζητῇ αὐτοπροσώπως τὴν ἐπιβλητικὴν ἄρμονίαν τῆς πραγματικότητος, ἢ ὁποία δὲν ἦτο μόνον, ὅπως ἐφαίνετο, ἀλλ' εἰς τὸ βάθος τοῦ εἶναι «φανερῆς κρείττων»¹¹. Τὰ γράμματα κατέστησαν τὸν ἀνθρώπον ἰκανὸν νὰ συνδεθῇ ἀπ' ἐὐθείας πρὸς τὴν δυναμικὴν φύσιν τοῦ κόσμου, χωρὶς νὰ ὑπάρχη λόγος νὰ παραστήσῃ τὸν δεσμὸν ὡς εὐνοίαν μιᾶς θείας, ἐξουσίας ἢ ὡς ἐρμηνείαν μιᾶς παραδόσεως, τὴν ὀρθότητα τῆς ὁποίας νὰ ἐγγυᾶται ἢ ἀφάνεια τῆς ἀρχῆς τῆς.

VII. Πολιτικά κείμενα χωρὶς θεϊαν ἀναφοράν

Ὡς «ὁμολογήματα κοινὰ πόλεως, ἃ διὰ γραμμάτων ὀρίζει καὶ προστάττει, πῶς χρῆ πράττειν ἕκαστα», οἱ νόμοι ἔμειναν ἐν ἰσχύϊ, ἐφ' ὅσον ὁ δῆμος ὑπῆρξε κύριος τῶν πράξεών του. Ἀφ' ὅτου ὅμως ἡ διαφοροποίησις τοῦ ἀστικοῦ βίου καὶ ἡ ἀνάπτυξις διεθνῶν ἐμπορικῶν καὶ πολιτικῶν σχέσεων ἐδημιούργησε γενικὰ προβλήματα, ἢ λύσις τῶν ὁποίων προϋπέθετεν εἰδικὴν σπουδὴν, ὃ «καθ' ὁμολογίαν κοινὴν πόλεως ὠρισμένος λόγος»² ἦτο ὑπόθεσις ὀλιγώτερον τῶν ψηφοφόρων καὶ περισσότερον τῶν ἀνθρώπων, οἱ ὁποῖοι τοὺς ἐξεπροσώπησαν εἰς τὴν ἐκτίμησιν τῆς καταστάσεως. Ὑπὸ τοὺς ὄρους αὐτοὺς ἦτο δυνατὸν νὰ εὑρεθοῦν ἄνθρωποι, οἱ ὁποῖοι νὰ πείθουν τὸν δῆμον «παρανομεῖν κατὰ νόμον»³ καὶ κυρίως νὰ παραβλέπη ἢ νὰ καταψηφίσῃ τὰ συμφέροντά του. Ἀφ' ἧς διὰ τοῦτο στιγμῆς ὁ νόμος δὲν ἐκφράζει τὴν πραγματικὴν ἀνάγκην, κλονίζεται καὶ εἴτε προκαλεῖ τὴν κριτικὴν ἢ ἐκθειάζεται εἰς τὴν Ἑλλάδα τὸ ἠθικόν του παράστημα. Τῆς ἐξιδανικεύσεως τοῦ νομικοῦ καθεστώτος, ὅπως τὴν ἐπεχείρησεν ὁ Πλάτων μετὰ τὸν πολιτικὸν φόνον τοῦ Σωκράτους, εἶχε προηγηθῆ ἐκ μέρους τῶν Σοφιστῶν ἢ ἀπομύθευσις τοῦ ἐθιμικοῦ δικαίου, ἢ διαφωτιστικὴ προσπάθεια τῆς παρουσιάσεως τῶν νομίμων ὡς τρόπων ἐπιβολῆς τῶν ἰσχυροτέρων ἐπὶ τῶν ἀσθενεστέρων. «Εἶναι δὲ τὸ δίκαιον οὐκ ἄλλο τι ἢ τὸ τοῦ κρείττονος συμφέρον»⁴. Τὴν ἐποχὴν, κατὰ τὴν ὁποίαν λέγεται διὰ τοὺς Λακεδαιμονίους, ὅτι «τὰ μὲν ἡδέα καλὰ νομίζουσι, τὰ δὲ συμφέροντα δίκαια»⁵, ἐνῶ εἰς τὴν Ἀκαδημίαν γράφονται οἱ «Νόμοι», διὰ νὰ στηρίξουν τὴν ὑπὸ κατάρρευσιν «νομιζομένην πολιτείαν»⁶ τῶν Ἀθηναίων, οἱ κανόνες τοῦ ἀστικοῦ βίου θεωροῦνται ἀνθρώπινα ἔργα πρὸς διαρρύθμισιν τῆς κοινωνικῆς πραγματικότητος, ἐπίκαιρα πρότυπα τῶν ἠθῶν τῆς παραδόσεως, τὰ ὁποῖα ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν γραμματικὴν νομοθεσίαν ἐμφανίζονται ὡς ἄγραφοι «νόμοι», ὅπως ὅμως ἐκείνη, ὡς συμβατικοὶ ὅροι τῆς συμπεριφορᾶς ἀναλόγως τῶν τοπικῶν συνθηκῶν.

Πρὸς τὴν κατεύθυνσιν, ἣ ὁποία παρουσίασε τοὺς νόμους ὡς κοινωνικά γεγονότα χωρὶς θεϊαν καταγωγὴν, ἐκινήθη ὁ Ἑλληνικὸς κόσμος καὶ ἀπὸ μιᾶς ἄλλης ὁδοῦ. Ἐὰν οἱ νομοθέται τῶν δεσποτικῶν καὶ πατριαρχικῶν πολιτευμάτων τῆς Ἀνατολῆς ἀπὸ τοῦ Χαμμουραβί μέχρι τοῦ Μωϋσέως διετύπωσαν τὴν θεϊαν θέλησιν καὶ τὸ ἀπολυταρχικὸν πολίτευμα τῆς Σπάρτης ἐπέβαλε τὴν θεοποίησιν τοῦ Λυκούργου («θεοφιλῆ μὲν αὐτὸν ἢ Πυθία προσεῖπε καὶ θεὸν μᾶλλον ἢ ἄνθρωπον»⁷), ὁ Σόλων ἐνομοθέτησε τοὺς Ἀθηναίους ὡς ἄνθρωπος, διὰ νὰ θεωρηθοῦν «τὰ μέγιστα μὴ θεῶν ἔργα εἶναι μηδὲ τύχης, ἀλλὰ τῶν ἐπιμεληθέντων»⁸. Τοῦτο συνέβη, διότι, ὅσον ἐπέδιδεν ἡ δημοκρατία, τόσον ἐνισχύετο ἡ ἀπαίτησις τῆς πολιτικῆς ἰσότητος, τόσον κατελύετο ἡ ἀξίωσις τῶν φυλῶν νὰ διατηρήσουν τὰ θεῖα συγγενικά των προνόμια, τόσον κατὰ συνέπειαν, ἀπεμακρύνοντο οἱ θεοὶ ἐκ τῶν ἀνθρώπων, οἱ ὁποῖοι δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ὑπερβάλουν τὰ κοινὰ πολιτικὰ μέτρα, χωρὶς νὰ προκαλέσουν σκάνδαλον, ὅπως εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ Φειδίου, τὸν ὁποῖον κατηγορήσαν, ὅτι παρέστησε τὸν Περικλῆ καὶ τὸ πρόσωπόν του εἰς τὴν ἀσπίδα τῆς Ἀθηνᾶς τοῦ Παρθενῶνος⁹.

Ὅσον ὅμως ὁ νόμος ἔχανε τὴν θεϊαν περιωπὴν τοῦ ἀρχαίου ἤθους, διὰ νὰ ἐμφανισθῆ ὡς ἀνθρώπινον κατασκεύασμα, τόσον μικρότερος καθίστατο καὶ ὁ σεβασμὸς ἀπέναντί του. Ἡ μετάπτωσις τῆς ἐννοίας τοῦ ρήματος «νομίζω» ἐκ τοῦ ὄρισμοῦ, ὅσων ἔπρεπε νὰ ἰσχύουν ἀναμφισβητήτως, εἰς τὴν ἀπλῆν γνῶμην, διὰ τὴν ὁποίαν δὲν ὑπῆρχε βεβαιότης, συμβολίζει σαφῶς αὐτὴν τὴν ἐξέλιξιν. Κατ' ἀρχὰς ἡ νομοθετικὴ ἐξουσία ἦτο ὑπόθεσις ἐνὸς ἐκιάκτου ἀνθρώπου καὶ κατόπιν τῆς πόλεως, ὅποιε κυριολεκτικῶς ἢ ρηματικῶς τῆς ἐννοια ἐχρησιμοποιεῖτο εἰς πληθυντικὸν ἀριθμὸν : «Ὁ γὰρ ἂν ἡμεῖς θώμεθα καὶ νομίσωμεν τοῦτο καὶ ἔστι δίκαιον ἤδη καὶ καλοῦμεν κατὰ νόμον δίκαιον»¹⁰. Ἀργότερον ὅμως «νομίζει» ὁ οἴοσδήποτε καὶ μάλιστα ὄχι μόνον ἐφ' ὅσον πιστεύει ἀκραδάντως («θεοὺς νομίζειν»¹¹), ἀλλὰ καὶ ἂν ἔχη περὶ ἐνὸς πράγματος μίαν εἰκασίαν, τὴν ὁποίαν δὲν εἶναι ὑποχρεωτικὸν νὰ παραδεχθοῦν καὶ οἱ ἄλλοι. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον συνέβη, ἀφ' ὅτου κυρίως τὸ ἐμπορικὸν κέντρον τοῦ κόσμου μετετέθη διὰ τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου εἰς τὴν Ἀσίαν καὶ ἡ πόλις περιῆλθεν εἰς οἰκονομικὴν κρίσιν καὶ ἀνέπτυξε δημαγωγικά καὶ στρατιωτικά καθεστῶτα, προτοῦ τεθῆ πολιτικῶς ὑπὸ τὸν ἔλεγχον τῆς Ρώμης, οἱ Ἕλληνες νὰ θεωροῦν τοὺς νόμους ὀναξίους τιμῆς τὴν στιγμὴν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ ἀνάμιξις τῶν λαῶν ἐπέβαλλε μίαν οἰκουμενικὴν ἠθικὴν ἐπέκεινα τῶν ἐπὶ μέρους θεσμῶν καὶ τῶν κρατικῶν μέτρων. Εἰς τοὺς Λατίνους, ἔκαμεν ἡ στάσις αὐτὴ μεγάλην ἐντύπωσιν : «Ἡ μοῖρα μᾶς ἔταξε νομοθέτες τοῦ κόσμου καὶ τὸ ἑλληνικὸ ἄτομο περιφρονεῖ τὸ νόμο. Δὲν παραδέχεται ἄλλη κρίσι δικαίου παρὰ τῶν ἀτομικῆ του. Ἀπορεῖς πῶς ἡ πατρίδα τῶν πιδὸ μεγάλων νομοθετῶν ἔχει τόση λίγη πίστι στὸ νόμο»¹².

Ἀποτέλεσμα τῆς παρουσιάσεως τῶν νομικῶν μέτρων ὡς ἀνθρώπινων

εύρημάτων ἦτο ἡ ἐξουδετέρωσις τῆς κοινωνικῆς δικαιοδοσίας τῶν θεῶν. Ἀργότερον βεβαίως καὶ καθ' ὄν λόγον διελύετο ἡ πολιτικὴ τάξις, ὁ Ζεὺς ἐπανελάβε τὴν ἠθικὴν τοῦ μόρφωσιν, ὥστε νὰ παρουσιασθῆ, ὅπως εἶχε συμβῆ τὸν καιρὸν τῆς ὀλιγαρχίας, ὡς ἐγγυητῆς τῶν ἀγράφων κανόνων τῆς ἀρετῆς. Τοῦτο κατὰ κύριον λόγον ὀφείλεται εἰς τὸ γεγονός, ὅτι ἐντὸς τῶν Ἑλληνικῶν πόλεων κατεστρατηγεῖτο κατὰ τὸν ἕνα ἢ τὸν ἄλλον τρόπον ἡ ἀπόδοσις τῆς δικαιοσύνης : «Τὰ δὲ κοινὰ τῶν Βοιωτῶν εἰς τοσαύτην παραγεγόνει καχεξίαν, ὥστε . . . τὸ δίκαιον μὴ διεξῆχθαι παρ' αὐτοῖς μήτε περὶ τῶν ἰδιωτικῶν συμβολαίων μήτε περὶ τῶν κοινῶν ἐγκλημάτων, ἀλλ' οἱ μὲν φρουρὰς παραγγέλλοντες τῶν ἀρχόντων οἱ δὲ στρατείας κοινὰς, ἐξέκοπτεν ἀεὶ τὴν δικαιοδοσίαν»¹³. Ἐφ' ὅσον ὁμοῦ χρόνον ἴσχυεν ὡς ρυθμιστικὴ ἀρχὴ τοῦ βίου ὁ νόμος, ὁ θεῖος παράγων ἐτέθη οὐσιαστικῶς εἰς κοινωνικὴν διαθεσιμότητα. Ὅ,τι παλαιότερον εἶχε πιστευθῆ ὡς θεία δύναμις, ἦτο κατὰ τὴν ἀστικὴν νοοτροπίαν προσωποποιήσις ἐνὸς φυσικοῦ φαινομένου ἕνεκα τῆς ὀφελιμότητός του διὰ τὸν Πρόδικον : «Σελήνην καὶ ποταμοὺς καὶ κρήνας καὶ καθόλου πάντα τὰ ὀφελούντα τὸν βίον ἡμῶν οἱ παλαιοὶ θεοὺς ἐνόμισαν»¹⁴. Ὁ Δημόκριτος διέκρινε τὴν θεότητα ἐκ τοῦ φυσικοῦ κόσμου, τὴν ἐθεώρησεν ὁμοῦ γέννημα τοῦ φόβου, τὸν ὁποῖον προεκάλεσαν τὰ οὐράνια ἰδίως γεγονότα : «Ὁρῶντες γὰρ . . . τὰ ἐν τοῖς μετεώροις παθήματα οἱ παλαιοὶ τῶν ἀνθρώπων καθάπερ βροντὰς καὶ ἀστραπὰς κεραυνούς τε καὶ ἀέρων συνόδους ἡλίου τε καὶ σελήνης ἐκλείψεις ἐδειματοῦντο θεοὺς οἰόμενοι τούτων αἰτίους εἶναι»¹⁵. Ἀντὶ τοῦ δέους ὁ Ἀριστοτέλης ἐθεώρησεν ὡς αἰτίαν τῆς πίστεως εἰς τὴν ὑπερφυσικὴν δύναμιν τὴν παρατήρησιν τῆς κοσμικῆς τάξεως : «Θεασάμενοι γὰρ μεθ' ἡμέραν μὲν ἥλιον περιπολοῦντα, νύκτωρ δὲ τὴν εὐτακτον τῶν ἄλλων ἀστέρων κίνησιν, ἐνόμισαν εἶναί τινα θεὸν τὸν τῆς τοιαύτης κινήσεως καὶ εὐταξίας αἴτιον»¹⁶.

VIII. Γνώσις καὶ δίκαιον κατὰ νόμον καὶ κατὰ φύσιν

Μετὰ τὴν ἠθικὴν ἀπομάκρυνσιν τῶν θείων προσώπων ἐκ τῆς πόλεως καὶ τὴν θεώρησιν τῶν ὡς ὑποθέσεων διὰ τὴν ἐρμηνείαν τῶν φυσικῶν φαινομένων, ἦτο ἀνοικτὸς εἰς τὴν Ἑλλάδα ὁ δρόμος τῆς σχετικοποιήσεως ὄλων τῶν πίστεων. Ὁ νόμος δὲν ἐξέφραζε τὴν φυσικὴν πραγματικότητα, ἀλλὰ τὸν τρόπον τῆς ἀντιλήψεώς της. Ἦτο δηλαδὴ τὸ ὑποκειμενικὸν στοιχεῖον τῆς γνώσεως καὶ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς τὸ ἀντίθετον τῆς φύσεως, ἡ ὁποία οὐσιαστικῶς διέφευγε τὴν αἴσθησιν : «Οἱ μὲν ἄλλοι φύσει τὰ αἰσθητά, Λεύκιππος δὲ καὶ Δημόκριτος καὶ Διογένης νόμῳ, τοῦτο δ' ἐστὶ δόξη καὶ πάθεσι τοῖς ἡμετέροις»¹. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἡ Ἑλληνικὴ φιλοσοφία διέσπασε τὴν φύσιν εἰς ἐκείνην, ἡ ὁποία ὑπόκειται εἰς τὰ αἰσθητήρια καὶ ἀποκτᾷ τὴν συμβατικὴν τῆς ποιότητα («νόμῳ χροῖή, νόμῳ γλυκύ, νόμῳ πικρόν»²) καὶ εἰς ἐκείνην, ἡ ὁποία παραμένει κατ' οὐσίαν ὑπεραισθητὴ καὶ

παρ' ὅτι ἀποτελεῖ τὴν βάσιν τῶν αἰσθημάτων, διατηρεῖται εἰς τὴν ὄντολογικήν της ἀπλότητα ὡς χῶρος καὶ ἄπειρα ὑλικά μόρια κατὰ τὸν Δημόκριτον : «Ἐτεῆ δ' ἄτομα καὶ κενόν², τὰ δ' ἄλλα πάντα νενομίσθαι»³.

Ἐφ' ὅσον εἰς τὴν ἀντίληψιν τῶν πραγμάτων τὸν ἀποφασιστικὸν ρόλον ἔπαιζεν ἡ αἴσθησις, ἦτο ἀναπόφευκτον τὸ συμπέρασμα, ὅτι διὰ τὰ φαινόμενα τοῦ κόσμου τὴν εὐθύνην ἔφερεν ὁ ὑποκειμενικὸς παράγων : «Πάντων χρημάτων μέτρον ἄνθρωπος τῶν μὲν ὄντων ὡς ἔστιν τῶν δὲ οὐκ οὕτων ὡς οὐκ ἔστιν»⁴. Ἡ δήλωσις αὕτη τοῦ κυριωτέρου τῶν Σοφιστῶν δὲν ἐσήμαινεν ἴσως ἢ μόνον, ὅτι τὰ πραγματικά δεδομένα εἶναι ἀνάλογα τῶν ἐκάστοτε παρατηρητῶν, ἀλλὰ κυρίως ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἐπέβαλλεν εἰς τὴν πραγματικότητα τὴν πνευματικὴν τοῦ φύσιν καὶ μόνον διὰ τῆς ἐπιβολῆς αὐτῆς ἐλάμβανε γνῶσιν τῶν ὄντων. Εἴτε ὅμως τὸ βάρος τῆς ὑποθέσεως εὐρίσκετο εἰς τὴν πρώτην εἴτε εἰς τὴν δευτέραν περίπτωσιν, εἴτε δηλαδὴ ὁ ἄνθρωπος ὡς πρόσωπον εἴτε ὡς γνωστικὴ δύναμις ἔδιδε μορφήν εἰς τὴν φύσιν, ὁ Πρωταγόρας παρεκίνησε τὸν Σωκράτη νὰ ζητήσῃ ἀντικειμενικά κριτήρια εἰς τὴν ἐξέτασιν τοῦ «ἐπιστητοῦ»⁵, νὰ καθορίσῃ τοὺς γενικοὺς καὶ ἀμεταβλήτους ὅρους τῆς γνώσεως ἐπέκεινα τῆς συμβατικῆς παρεμβάσεως τοῦ σώματος.

Κατὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς προθέσεως αὐτῆς ὁ Πλάτων ἐδιπλασίασε τὸν κόσμον καὶ παρουσίασε τὰ περιεχόμενα τῶν αἰσθήσεων ὡς ἀμυδρὰν ἀντανάκλασιν ἀφθόρων ἰδεατῶν προτύπων. Ἐνῶ τὰ σωματικά ὄργανα συλλαμβάνουν εἰδῶλα μόνον, ἡ πνευματικὴ φύσις τοῦ ἀνθρώπου ἀντιλαμβάνεται τὰ παραδείγματά των, διότι τὰ εἶχεν ἀντικρῦσει, προτοῦ δεσμευθῆ ἔντος τοῦ σώματος, εἰς τὴν ἰδανικὴν των παρουσίαν. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς ἡ πραγματικὴ πρόσκτησις γνώσεων, ἡ μάθησις, «οὐκ ἄλλο τι ἢ ἀνάμνησις τυγχάνει οὕσα»⁶. Ἐὰν ὅμως οἱ ἐπιστήμονες ἐδέχοντο νὰ χαρακτηρίσουν ὡς «φύσιν» τὴν «γένεσιν τὴν περὶ τὰ πρῶτα»⁷ καὶ ἀπὸ τῆς ἄλλης πλευρᾶς ἦσαν λογικῶς ὑποχρεωμένοι νὰ ὑποθέσουν τὴν ψυχικὴν ὑπόστασιν τοῦ ἀνθρώπου «προτέραν γεγονέναι τοῦ σώματος»⁸, ἡ ἀναδρομικὴ αὕτη σύλληψις τῶν αἰωνίων ὑπάρξεων δὲν συνέβαινε κατὰ νομικὴν συνθήκην, ἀλλὰ κατὰ φυσικὸν τρόπον : «Πᾶσα μὲν ἀνθρώπου ψυχὴ φύσει τεθέεται τὰ ὄντα»⁹.

Ἡ νομικὴ διάσπασις τοῦ πραγματικοῦ κόσμου, ἐκ τῆς ὁποίας δὲν ἀναχωρεῖ μόνον ἡ Πλατωνικὴ θεωρία τῶν «ἰδεῶν», ἀλλὰ καὶ ἡ σημερινὴ φυσικὴ ἐπιστήμη, διὰ νὰ ἐρευνήσῃ μέσῳ τεχνικῶν διαρρυθμίσεων, ὅ,τι δὲν αἰσθάνεται ὁ ἄνθρωπος διὰ τῶν φυσικῶν του δυνατοτήτων, ᾠδήγησε ταυτοχρόνως εἰς τὴν ἀπαίτησιν ἐνὸς ἠθικοῦ κόσμου, ὁ ὁποῖος νὰ κεῖται ὡς βάση τῶν κοινῶν τρόπων συμπεριφορᾶς, ἀλλ' ἐπειδὴ ἀκριβῶς τοὺς στηρίζει, νὰ εἶναι ἀνεξάρτητος τῶν ἰσχυόντων κατὰ καιροὺς καὶ τόπους καὶ ἰδίως τῶν ἀναγκαστικῶν ἐκείνων κανόνων τῆς πράξεως, τοὺς ὁποίους ὄριζε νομικῶς τὸ

συμφέρον τῶν βιαστῶν τῆς κοινῆς γνώμης. Ὅσον ἡ ρητορική κατεσεκεύαζε τὴν νομικὴν ἀπόφασιν διὰ τῆς παραπλανήσεως τοῦ δήμου, ὥστε «οἱ πολλοὶ τῶν πολιτικῶν» νὰ πιστευθῆ, ὅτι «οὐκ εἰσὶ πολιτικοὶ κατ' ἀλήθειαν», ἐφ' ὅσον «ὁ μὲν πολιτικὸς τῶν καλῶν ἐστὶ πράξεων προαιρετικὸς αὐτῶν χάριν, οἱ δὲ πολλοὶ χρημάτων ἕνεκεν ἄπτονται τοῦ ζῆν οὕτως»¹⁰, τόσον τὸ ἦθος, τὸ ὁποῖον ἔπρεπε νὰ χαρακτηρίζῃ τοὺς ἀνθρώπους, δὲν ὠρίζετο ὑπὸ τοῦ νόμου, ὥστε νὰ μεταβάλλεται ἀναλόγως τῆς ἐπιτηδειότητος καὶ τῆς κακεντρεχείας τῶν δημαγωγῶν, ἀλλ' ἀνέπτυσσε νέα μέτρα σύμφυτα πρὸς τὴν φύσιν τοῦ πνεύματος : «Τρόπος δὲ χρηστὸς ἀσφαλέστερος νόμου· τὸν μὲν γὰρ οὐδεὶς ἂν διαστρέψαι ποτὲ ρήτωρ δύναίτο, τὸν δ' ἄνω τε καὶ κάτω λόγοις τaráσσων πολλάκις λυμαίνεται»¹¹. Δὲν ἔπρεπεν ὡς ἐκ τούτου οἱ διακρινόμενοι διὰ τὴν φρόνησιν νὰ δίδουν σημασίαν εἰς ὅ,τι τυχαίως ἢ δολίως εἶχε θεσπισθῆ ὡς ὀρθόν : «Δημόκριτος ἐπίνοιαν γὰρ κακὴν τοὺς νόμους ἔλεγε καὶ οὐ χρὴ νόμοις πειθαρχεῖν τὸν σοφόν»¹².

Ὅσον ἡ δημοτικὴ ἀπόφασις ἐκάλυπτεν εἰς τοὺς χρόνους τῆς ἠθικῆς πτώσεως τοῦ ἐννόμου κράτους τὴν ὑστεροβουλίαν τῶν δυνατῶν καὶ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἐστρέφετο ἐναντίον τῶν πραγματικῶν συμφερόντων τοῦ ἀνθρώπου, τόσον παρουσιάζοντο καὶ τὰ φυσικὰ αἰτήματα, ὅ,τι διεπομπεύετο ἢ ἔμενεν ἐκτὸς θέματος, ἀντίθετα τῶν νόμων : «Τὰ δὲ καλὰ καὶ τὰ δίκαια, περὶ ὧν ἡ πολιτικὴ σκοπεῖται, πολλὴν ἔχει διαφορὰν καὶ πλάνην, ὥστε δοκεῖν νόμῳ μόνον εἶναι, φύσει δὲ μή»¹³. Ὅ,τι ἔπρεπε νὰ ἰσχύῃ μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων ἐνεφανίσθη κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἀπὸ μιᾶς περιορισμένης καὶ ἀπὸ μιᾶς γενικῆς ἀπόψεως. Ἐνῶ ἡ πρώτη ἐχαρακτήριζε τὰ ἰσχύοντα κατὰ συνθήκην, ἡ δευτέρα εἶχεν ἀντικειμενικὴν θεμελίωσιν εἰς τὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ νομικὴ διάταξις ὠρίζε βεβαίως ἢ ἀντικατώπτριζε κατ' ἀρχὴν τὰ φυσικὰ αἰτήματα τῆς συμπεριφορᾶς : «Νόμος μέτρον ἢ εἰκῶν τῶν φύσει δικαίων»¹⁴. Συνέβαιεν ὁμως ἡ πολιτικὴ αὐτὴ «διάκρισις τῶν δικαίων ἐκ τῶν ἀδίκων κατ' ἀναφορὰν πρὸς τὴν ἀρχαιοτάτην ἐκείνην ἡγέτιδα ὄλων τῶν πραγμάτων, τὴν φύσιν»¹⁵, νὰ παραγνωρίζῃ ἐπανειλημμένως καὶ χωρὶς προσχήματα τὴν φυσικὴν διάθεσιν, ὁπότε ἦτο ἐν συγκρίσει πρὸς ἐκείνην ἀξιολογικῶς ὑποδεεστέρα : «Βέλτιον οὖν δίκαιον τὸ κατὰ φύσιν τοῦ κατὰ νόμον»¹⁶. Μετὰ τὴν κατάρρευσιν ἐν τούτοις τῆς δημοκρατίας ὑπὸ τὴν βίαν ἀνθρώπων, τοὺς ὁποίους δὲν ἐνδιέφερεν ἡ κατοχύρωσις τῶν γενικῶν συμφερόντων, ἀλλ' ἡ ἐπέκτασις τῶν ὀρίων τῆς προσωπικῆς τῶν δυνάμεως, δὲν ἦτο ἀνάγκη, ὅ,τι ἐθεσπιζετο κρατικῶς, νὰ εἶναι ἢ νὰ θεωρῆται ὅπωςδήποτε δίκαιον. Τὴν νομοθετικὴν ἐξουσίαν ἀντικατέστησε τότε ἡ αὐθεντία τοῦ ἰσχύοντος, ὁ ὁποῖος ἐπέβαλλε τὴν θέλησίν του ἀνεξαρτήτως τῶν φυσικῶν αἰτημάτων τῆς ἠθικῆς διαγωγῆς, ὅπως τὰ καθώριζε νομικῶς ἢ ὀρθολογικῶς τῶν ἐκτίμησις : «Φύσει τε τὸ δίκαιον εἶναι καὶ μὴ θέσει, ὡς καὶ τὸν νόμον καὶ τὸν ὀρθὸν λόγον»¹⁷.

Ἡ ἄποψις αὐτὴ προϋποθέτει τὴν πτώσιν τῆς πόλεως καὶ τὴν γενίκευσιν τοῦ ἀνθρώπου ἐντὸς ἐνὸς ἀπεράντου κράτους χωρὶς ἰδιαιτέραν ἐθνικὴν ὑπόστασιν. Ὑπὸ τοὺς διαδόχους τοῦ Ἀλεξάνδρου εἰς τὴν ἀρχὴν καὶ καιόπιν ὑπὸ τὸ Ρωμαϊκὸν ἰδίως καθεστῶς ἐθεωρήθη ὡς ἠθικῶς ἐπιβεβλημένον, ὅ,τι συμφωνεῖ πρὸς τὴν γενικὴν ὡς «φυσικὴν» κατάστασιν, «ἄδικον δὲ τὸ ἐναντίον τῆς φύσεως»¹². Ἀφ' ὅτου ὁμως ἐνεφανίσθη ὡς ἀδικία, ὅ,τι παρέβλεπεν ἢ κατέστρεφε τὴν ἠθικὴν ἐνότητα τῶν ἀνθρώπων, ἀπεκαλύφθη καὶ ὁ τρόπος τῆς ζωῆς, ὁ ὁποῖος παρεβίαζε τὰ κοινὰ μέτρα, ἠθικῶς ἀπαράδεκτος. Ἡ ἐκκεντρικότης ἐκείνων, τοὺς ὁποῖους δὲν ἐνέπνεε πλέον τὸ ἰδεῶδες τῆς πόλεως, ἐφάνη τότε, ὅτι ἐστρέφετο ἐναντίον τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως. Κατὰ τῆς διαστροφῆς αὐτῆς, ἡ ὁποία δὲν εἶχε μόνον νομικὴν ὄψιν, ἀλλ' ἐκινήθη ἐντὸς τῆς καταλυομένης δημοκρατίας διὰ τῆς ἀθαιρεσίας καὶ τῶν μέσων τῆς διασκεδάσεως εἰς τὴν σκιάν τῶν οὐσιαστικῶν προβλημάτων, διεμαρτυρήθησαν οἱ τελευταῖοι Ἕλληνες φιλόσοφοι διὰ τῆς ἀξιολογικῆς ἀπορρίψεως τῶν συνθηκῶν τῆς ζωῆς. Τὸ πνεῦμα τοῦ πολιτικοῦ τέλους τῆς Ἑλλάδος ἐστιγμάτισε τὸν κοινωνικὸν καὶ μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου τὸν τρόπον τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἀνθρώπου γενικῶς διὰ τοῦ Παρμενίδου, ὁ ὁποῖος ἐθεώρησε τὸν κόσμον τῶν αἰσθήσεων οὐσιαστικῶς ὡς ἀνύπαρκτον, τοῦ Ἐμπεδοκλέους, ὁ ὁποῖος ἐζήσεν ἐπὶ τῆς γῆς ὡς «φυγὰς θεόθεν καὶ ἀλήτης»¹⁸, τοῦ Πλάτωνος, ὁ ὁποῖος ἀντέταξεν εἰς τὴν πραγματικὴν τὴν ἰδανικὴν πολιτείαν καὶ εἶδε τὰ ὄντα ὡς ἀπεικάσματα οὐρανίων ἰδεῶν, τοῦ Διογένηος τοῦ κυνικοῦ, ὁ ὁποῖος κατήγγειλεν ἐποπτικῶς τὸν ἀστικὸν βίον, τοῦ ἰδρυτοῦ τῆς μεσαίας Ἀκαδημίας Ἀρκεσίλαου, ὁ ὁποῖος διέτριβεν ἐκτὸς τοῦ τείχους «τὸν πολιτισμὸν ἐκτοπίζων»¹⁹, τῶν ἐξαρχόντων τῆς Στοᾶς Ζήνωνος καὶ Χρυσίππου, οἱ ὁποῖοι προέτρεψαν ἀπὸ κοινοῦ τοὺς ἀνθρώπους «ὁμολογουμένως τῇ φύσει ζῆν»²⁰ καὶ τοῦ κυρίου ἐκπροσώπου τῆς Νεοπλατωνικῆς σχολῆς Πλωτίνου, ὁ ὁποῖος εἰς μίαν ἐποχὴν ἀπροσχηματίστου καταστρατηγήσεως τῆς προσωπικῆς ἀξιοπρεπείας ἀντέδρασεν ὄχι μόνον διὰ τοῦ αἰτήματος τῆς ἀπαθείας, ὅπως ἔπραξαν γενικῶς οἱ Στωικοί, ἀλλὰ διὰ τῆς καταδίκης καὶ τῶν φυσικῶν ἀναγκῶν χάριν τῆς μυστικῆς ταυτίσεως πρὸς τὸν ἀρχηγὸν τῶν πνευματικῶν ὄντων, ὥστε νὰ ὁμοιάζη, ὅσον ἀνέπτυσσεν ὡς σκοπὸν τῆς ὑπάρξεως τὴν ἐσωτερικὴν ἀπόδρασιν πρὸς τὸν ἐντελῶς ἄσχετον τῶν γεγονότων τῆς γῆς ἰδεατὸν κόσμον, «αἰσχυνομένῳ ὅτι ἐν σώματι εἶη»²¹.

ΙΧ. Ὁ πνευματικὸς ἀντίπαλος τῶν ἐγγράφων θεσμῶν

Πολὺ πρὸ τοῦ Πλωτίνου, ὁ ὁποῖος ἀντίκρουσε τὸν «Ἐνα»¹ ὡς καταφύγιον τῶν προσφύγων τοῦ κόσμου, ὁ Σοφοκλῆς καὶ ἰδίως ὁ Πλάτων ἀντέταξαν εἰς τὴν πολιτικὴν διατύπωσιν τοῦ δικαίου τοὺς ἀγράφους ὅρους τῆς ἠθικῆς συμπεριφορᾶς ὡς ἐκδηλώσεις τῆς θείας θελήσεως διὰ μέσου τῆς λαϊκῆς

εὐσεβείας ἢ τῆς λογικῆς σκέψεως. Μέχρι τῆς ἐπικρατήσεως ὅμως τῶν Περσῶν ὁ νόμος εἰς τὴν Ἰωνίαν δὲν εἶχε χάσει τὴν ἠθικὴν του δικαίωσιν, ἀλλ' ἀντιθέτως ἐθεωρεῖτο ἀκόμη καὶ ὑπὸ τῶν πολιτικῶς ἐκπτώτων ἀριστοκρατῶν ὡς φρούριον τῶν κοινῶν ἀποφάσεων, διὰ τὴν ὑπεράσπισιν τοῦ ὁποίου, ὡς ἀκίς ἐπεχειρεῖτο ἢ ἄλωσις του, ἔπρεπεν ὁ δῆμος νὰ πολεμήσῃ «ὄκωσπερ τείχεος»². Ὅ,τι ἐθεσπίζετο ἐγγράφως, ἀπεδείκνυε κατὰ τὸν Ἡράκλειτον τὴν λογικὴν αὐθεντίαν, ἢ ὁποία ἐρρύθμιζε, χωρὶς νὰ ταυτίζεται οὔτε πρὸς τὸν ἀνώτατον θεόν³, τὰ γεγονότα τοῦ κόσμου : «Τρέφονται πάντες οἱ ἀνθρώπειοι νόμοι ὑφ' ἐνός τοῦ θείου»⁴. Ἡ δημοσίευσίς τοῦ δικαίου ἀπετέλεσεν ἐν συνεχείᾳ εἰς τὴν μητροπολιτικὴν Ἑλλάδα τὴν κατάληξιν τῶν πολιτικῶν τῆς ἀνακατατάξεως. Ὁ πρωταγωνιστὴς τῶν ἄθλων τῆς κοινωρικῶς ἀνερχομένης ἀστικῆς τάξεως ἀπεκαλύφθη τότε διὰ τῆς ἀκαταβλήτου σωματικῆς του δυνάμεως ὡς «ἐλευθερίας νομοθέτης»⁵, ὡς στυλοβάτης τοῦ κράτους, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἐδυνάστευεν ἐναντίον τῶν παραδεδομένων προνομίων καὶ τῶν θείων προκαταλήψεων ἢ γραμματικὴ ἔκφρασις τῆς γενικῆς θελήσεως.

«Νόμος ὁ πάντων βασιλεὺς
θνατῶν τε καὶ ἀθανάτων
ἄγει δικαίων τὸ βιαιότατον
ὑπερτάτῃ χειρὶ. τεκμαίρομαι
ἔργοισιν Ἡρακλέους»⁶

Τὴν ἐποχὴν τῆς θεμελιώσεως τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος ἢ νομικὴ διάταξις ἐθεωρήθη ὡς ἀπήχησις τοῦ θείου λόγου : «Νόμων ἀκούοντες θεόδματον κέλαδον»⁷ οἱ μέτοχοι τῆς πόλεως συνεδέθησαν μεταξύ των διὰ μιᾶς καθαρῶς πολιτικῆς εὐσεβείας. Τότε ἀκριβῶς ἢ φύσις ἀπεκαλύφθη, ὅπως μαρτυρεῖ ὁ ἄγνωστος ρήτωρ τοῦ Α' «Κατ' Ἀριστογείτονος» λόγου, ὡς ἀντιδραστικὴ δύναμις ἐναντίον τῆς ἐννόμου τάξεως, ἢ ὁποία ἐξησφάλιζεν, ὅ,τι συνέφερε γενικῶς : «Ἄπας ὁ τῶν ἀνθρώπων βίος, ὃ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, κἂν μεγάλην πόλιν οἰκῶσι κἂν μικράν, φύσει καὶ νόμοις διοικεῖται. Τούτων δ' ἢ μὲν φύσις ἐστὶν ἄτακτον καὶ κατ' ἄνδρα ἴδιον τοῦ ἔχοντος, οἱ δὲ νόμοι κοινὸν καὶ τεταγμένον καὶ ταῦτὸ πᾶσιν .. τὸ συμφέρον βούλονται καὶ τοῦτο ζητοῦσιν»⁸. Ἀφ' ἧς στιγμῆς ὅμως, ἢ νομοθετικὴ πρᾶξις ἦλθεν εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὴν «φυσικὴν» κατάστασιν, ἢ διατήρησις τῆς πολιτικῆς αἰσιοδοξίας καὶ τῆς ἀρνητικῆς στάσεως ἐναντι τῆς φύσεως εἶχεν ἐξαρτηθῆ ἐκ τῆς προαγωγῆς τῶν κοινῶν ὑποθέσεων. Ἐὰν διὰ τοῦτο ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ πέμπτου π.Χ. αἰῶνος εἰς τὴν κατ' ἐξοχὴν πόλιν τῆς δημοκρατίας ἢ βουλὴ ἐξυπηρέτησε τὰ σχέδια τῶν πλουσίων ἐμπόρων καὶ βιομηχάνων, οἱ ὁποῖοι διὰ τῆς οἰκονομικῆς των ἐπιρροῆς ἦσαν εἰς θέσιν

«κατὰ νόμους ἄρχειν καὶ παρανόμως»⁹, νὰ ὑπερισχύουν συστηματικῶς τῶν ἐκπροσώπων τῆς γενικῆς φροντίδος¹⁰, καθίσταται σαφές, διατὶ ἀντεστράφησαν οἱ ὅροι καὶ ἡ ἀναγκαστικὴ δύναμις τῆς νομοθετικῆς ἐξουσίας ἐθεωρήθη ὡς καταδυνάστευσις τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως : «Ὁ δὲ νόμος, τύραννος ὢν τῶν ἀνθρώπων, πολλὰ παρὰ τὴν φύσιν βιάζεται»¹¹. Διὰ τὸν ἴδιον λόγον τὴν ἐποχὴν τῆς παρουσιάσεως τοῦ νόμου ὡς ἐνὸς γεγονότος, τὸ ὁποῖον ἐξαπέλυσαν οἱ ἄνθρωποι ἐναντίον τῆς ὑπάρξεώς των ἐξ ἀγνοίας, ἀπεκαλύφθη καὶ τὸ ἀντίπαλον μέγεθος ὡς θεῖον ἐπίτευγμα, τὸ ὁποῖον ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἀστάθειαν τῶν μεταβλητῶν νομικῶν ἀποφάσεων εἶχεν ὡς πάγιον σκοπὸν τὴν ἐξασφάλισιν τῆς ζωῆς : «Νόμον μὲν ἄνθρωποι ἔθεσαν αὐτοὶ ἑωυτοῖσιν, οὐ γινώσκοντες περὶ ὧν ἔθεσαν, φύσιν δὲ πάντων θεοὶ διεκόσμησαν. τὰ μὲν οὖν ἄνθρωποι διέθεσαν οὐδέποτε κατὰ τὸ ἔχει οὔτε ὀρθῶς οὔτε μὴ ὀρθῶς. ὅσα δὲ θεοὶ διέθεσαν, αἰεὶ ὀρθῶς ἔχει»¹².

Ταυτοχρόνως πρὸς τὴν ἐξέλιξιν αὐτὴν τῶν πολιτικῶν πραγμάτων, ἡ ὁποία διέστειλε τὴν θέλησιν τοῦ κράτους ἐξ ὧν «ὁ θεὸς ἔφυσεν»¹³, εἶχεν ἀρχίσει κυρίως εἰς τὴν φιλελευθέραν κοινωνίαν τῶν Ἀθηνῶν ἢ σπουδῆ τῶν ἠθῶν ἐκ μέρους ἀνησύχων καὶ ἱστορικῶς εὐπροσαρμόστων ἀνθρώπων, οἱ ὁποῖοι ἀντελήφθησαν, ὅτι τὸ κυριώτερον ἐπάγγελμα τῆς πόλεως ἦτο ἡ ἐπιτηδειότης τοῦ καθορισμοῦ τῶν ἀποφάσεων τοῦ δήμου. Ἡ ψυχολογικὴ ἐξέτασις τῶν τρόπων τῆς συμπεριφορᾶς χάριν τῆς ρητορικῆς χειραγωγῆσεως τῶν ψηφοφόρων κατέληξεν ἐνωρὶς εἰς τὴν διαπίστωσιν, τὴν ὁποίαν ὁ ναυτικὸς βίος εἶχε κοινοποιήσει πρὸ πολλοῦ εἰς τὴν Ἰωνίαν, ὅτι τὰ ἔθιμα τῶν διαφόρων κοινωνικῶν ομάδων ἦσαν ἀνάλογα τῶν τοπικῶν συνθηκῶν καὶ διὰ τοῦτο ἐπανειλημμένως ἀντίθετα μεταξύ των, ὥστε, ὅτι προέβαλλε διὰ τὴν πρᾶξιν τὴν ἀξίωσιν τῆς γενικῆς ἰσχύος, νὰ ἔχη συμβατικὴν σημασίαν. Ὁ διδάσκαλος τοῦ Σωκράτους Ἀρχέλαος, ὁ ὁποῖος, «πρῶτος ἐκ τῆς Ἰωνίας τὴν φυσικὴν φιλοσοφίαν μετήγαγεν Ἀθήναζε»¹⁴, προηγῆθη τῶν ἄλλων σοφιστῶν εἰς τὴν ἀπόρριψιν τοῦ ἀπολύτου χαρακτῆρος τῆς δικαιοσύνης, πρᾶγμα εὐνόητον διὰ τὸν φορέα τῆς διεθνοῦς ἐμπειρίας τοῦ ἀποδήμου Ἑλληνισμοῦ καὶ διὰ τὸν πρόσφυγα τῆς Μιλήτου, ἡ ὁποία ἐστὲναζεν ὑπὸ τὴν βίαν τῆς Περσικῆς διοικήσεως : «Τὸ δίκαιον καὶ αἰσχρὸν οὐ φύσει εἶναι ἀλλὰ νόμῳ»¹⁵.

Πρὸ τοῦ Ἀρχελάου εἰς τὴν Μεγάλην Ἑλλάδα ὁ Ἐπίχαρμος εἶχε διακωμώδησει τὴν ἐμμονὴν εἰς τὰ πάτρια διὰ τῆς παρομοιώσεώς της πρὸς τὴν ἀλληλεκτίμησιν τῶν ζώων τοῦ ἰδίου γένους

(«καὶ γὰρ ἀκύνων κυνὶ
κάλλιστον εἶμεν φαίνεται καὶ βοῦς βοῦ
ἄνος δ' ὄνῳ κάλλιστος, ὅς δὲ θὴν ὕτ»¹⁶),

ἐνῶ εἰς τὸν Δωρικὸν κόσμον ὁ Πίνδαρος εἶχε τὸ θάρρος νὰ κηρύξη ἀπεριφράστως, ὅτι δὲν ὑπάρχει ἐναιῖον δίκαιον, ἀλλ' ὅλοι δικαιολογοῦν, ὅ,τι κρίνουν ὠφέλιμον εἰς τὴν περίπτωσίν των :

«Ἄλλα δ' ἄλλοισιν νόμιμα, σφετέραν
δ' αἰνεῖ δίκαν ἀνδρῶν ἕκαστος»¹⁷

Τὴν ἀλόστασιν ἀπὸ τῆς θεωρήσεως τοῦ ἠθικῶς ἐπιβαλλομένου ὡς ἰδιωτικῆς ὑποθέσεως μέχρι τοῦ χαρακτηρισμοῦ τῆς δικαιοσύνης ὡς μιᾶς ἐξωτερικῆς συνθήκης, ἡ ὁποία θὰ ἦτο δυνατόν, ἐπειδὴ δὲν εἶχε φυσικὴν ρίζαν, νὰ μεταβάλλη μορφήν ἀναλόγως τῶν περιστάσεων, ἐβάδισαν γενικῶς οἱ διδάσκαλοι τῆς πολιτικῆς τέχνης εἰς τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν. Ἡ ἐπίδοσις αὐτῆ τῶν Σοφιστῶν εἶχε διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς ἐπιστήμης καὶ τοῦ ἠθους δύο σημαντικὰ ἐπακόλουθα: Ἐν πρώτοις ἡ φιλοσοφικὴ κατάρριψις ἀρχικῶς τῶν πολιτικῶν νόμων καὶ κατόπιν τῶν κατὰ καιροῦς καὶ τόπους ἐθίμων ἀπὸ τῆς θέσεως τοῦ ἀπολύτως ἰσχύοντος ἀνύψωσε τὸ μέγεθος τῆς φύσεως¹⁸, ἐναντι τῆς ὁποίας ὁ ἄνθρωπος δὲν ἦτο δυνατόν νὰ φερθῆ, ὅπως ἀντιμετώπιζε τὰ νόμιμα, διότι τὰ ἐσωτερικὰ της μέτρα δὲν ἦσαν «νοῦ γεννήματα»¹⁹, ἀλλ' ἡ ἔκφρασις τῆς τάξεως τοῦ ἀντικειμενικοῦ εἶναι. Ἐὰν ὅμως ἡ φύσις δὲν ἐκινεῖτο διὰ τῶν ἐγγράφων διαθέσεων τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ διετήρει ἐναντι τῶν νόμων τὴν ὄντολογικὴν της αὐτοτέλειαν καὶ τὰ πράγματα ἢ γεγονότα, διὰ τῶν ὁποίων ἐξεφράζετο, «ὡς οἶόν τε κάλλιστα ἔχειν, οὕτω πέφυκεν»²⁰, ἦτο κατὰ δεύτερον λόγον ὁ διδάσκαλος τοῦ ἀμεταβλήτως ὀρθοῦ, ὅπουδῆποτε ἡ συμβίωσις τῶν ἀνθρώπων ἐδημιούργει προβλήματα.

Ἡ μαθητεία εἰς τὴν φύσιν χάριν τοῦ ἐναρέιου βίου ἀπετέλεσε τὴν μίαν ἐκ τῶν δύο βασικῶν κστευθύνσεων τῆς Στωϊκῆς φιλοσοφίας, ἡ ὁποία ὅμως μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου εὐρέθη, ὅπως καὶ ὁ Νεοπλατωνισμός, εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ στραφῆ ἐναντίον τῶν «παθῶν», νὰ διατηρήσῃ τὴν ἡρεμίαν τοῦ πολιτικῶς καὶ κοινωνικῶς καταδυναστευομένου ἀνθρώπου διὰ τῆς ἀποδοκίμασις τῶν φυσικῶν του ἀναγκῶν. Ἀφ' ἐνός μὲν λοιπὸν ἡ φύσις μᾶς προδιαθέτει πρὸς τὴν ἠθικὴν ἐνέργειαν («φύσει δὲ πάντες πρὸς ἀρετὴν γεννώμεθα»²¹) καὶ μᾶς ὀδηγεῖ κατόπιν, ἐφ' ὅσον τὴν παρακολουθοῦμεν, πρὸς τὴν ἀρετὴν («ἄγει πρὸς ταύτην ἡμᾶς ἡ φύσις»²²), ἀφ' ἑτέρου τὰ φυσικὰ γεγονότα μᾶς συγκινοῦν, μᾶς ταρασσούν καὶ μᾶς δεσμεύουν καὶ διὰ τοὺς λόγους αὐτοὺς θὰ πρέπει νὰ θεωρηθοῦν ἀντίθετα τοῦ τελικοῦ σκοποῦ τῆς ζωῆς, ὁ ὁποῖος κατὰ τὸν Χρῦσιππον ἦτο «κατ' ἀρετὴν ζῆν», δηλαδὴ «κατ' ἐμπειρίαν τῶν φύσει συμβαινόντων ζῆν»²³. Οἱ τελευταῖοι φιλόσοφοι τῆς Στοᾶς προεξάρχοντος τοῦ Ποσειδωνίου ἐπεδίωξαν διὰ τοῦτο νὰ ὑπερνικήσουν τὴν ἀντίφασιν, εἰς τὴν ὁποίαν ὠδήγησαν ὁ ἐκθειασμὸς τοῦ ἐναντίου μεγέθους τῶν νόμων καὶ τὸ ἰδεῶδες τῆς ἀπαθείας, διὰ τοῦ χαρακτηρισμοῦ

τῆς φύσεως ὡς πνευματικοῦ ὄντος, τὸ ὁποῖον εἶχε τὴν ιδιότητα «να ὑποτάσῃ τὰ χειρότερα εἰς τὰ καλύτερα»²⁴. Ἡ ἐξουδετέρωσις τῶν ἐπιθυμιῶν τοῦ σώματος καὶ ἡ ἀποδοκιμασία τῆς ὕλης ἐξελήφθησαν διὰ τῆς ἐρμηνείας αὐτῆς ὡς ἠθικὸν αἴτημα, τὸ ὁποῖον ἐπέβαλλεν «ὁ τῆς φύσεως ὀρθὸς λόγος»²⁵.

Χ. «Ἄγραπτα νόμιμα» ἐν ὀνόματι τοῦ θεοῦ

Ὁ Πλάτων εἶχε προλάβει τὴν ἀντίφασιν τῶν Στωϊκῶν διὰ τῆς ἀποδόσεως τῶν χαρακτήρων τοῦ ἐορταζομένου ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς Ἰωνικῆς φιλοσοφίας πρωτεύοντος ὄντος εἰς τὴν πνευματικὴν ὑπόστασιν τοῦ ἀνθρώπου. Οὔτε τὸ «πῦρ» οὔτε ὁ «ἀήρ», ἀλλ' ἡ ψυχὴ «σχεδὸν ὀρθότατα λέγοιτ' ἂν εἶναι διαφερόντως φύσει»¹. Δὲν εἶχεν ἐπομένως ἀνάγκην ὁ φιλόσοφος ἄνθρωπος οὔτε τῶν πολιτικῶν οὔτε τῶν κοινωνικῶν θεσμῶν εἰς τὴν ἀναζήτησιν τοῦ δικαίου διότι θὰ τὸ εὑρίσκε φυσικῶς διὰ τῆς λογικῆς του δυνάμεως. Τοῦτο δὲν ἐσήμαινεν, ὅτι θὰ κατεσκεύαζεν ὁ ἴδιος, ὅτι ἔπρεπε νὰ ἰσχύῃ ἀπολύτως, ἀλλ' ὅτι θὰ συνεδέετο «κατὰ λόγον ὀρθόν»² ἀπ' εὐθείας πρὸς τὸν ἰδρυτὴν τοῦ δικαίου, τὸν θεόν, ὁ ὁποῖος «ἡμῖν πάντων χρημάτων μέτρον ἂν εἴη μάλιστα»³.

Διὰ τῆς ἀπαιτήσεως ἐνὸς ὑπερβατικοῦ κριτηρίου εἰς τὸν ἠθικὸν βίον ὁ φιλόσοφος τῆς Ἀκαδημίας συνέχισε τὴν ποιητικὴν ἀντίδρασιν τοῦ Σοφοκλέους κατὰ τῆς πολιτικῆς βίας, ἡ ὁποία κατέστρεφεν ἐγγράφως τὴν ἠθικὴν παράδοσιν. Ἐὰν οἱ νόμοι ἐστηρίζοντο εἰς τὰ γράμματα, μίαν ἀνθρωπίνην ἐφεύρεσιν, τὰ κοινωνικὰ ἦθη ἀντιθέτως ἦσαν θείας καταγωγῆς καὶ διὰ τοῦτο ἀνεξάρτητα τῆς νομικῆς συμβάσεως, ἡ ὁποία ἦτο εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ μεταβαλλομένου συμφέροντος τῶν καιροσκοπῶν, ὥστε ὁ ἄνθρωπος νὰ μὴ γνωρίζῃ, ἐὰν καὶ αὔριον θὰ ἐπιβάλλεται, ὅτι ἀπαιτεῖται σήμερον. Ὅπου διὰ τοῦτο τὰ γραπτὰ διατάγματα ἐστρέφοντο ἐναντίον τῆς κοινῆς αἰσθήσεως τοῦ δικαίου, ὅπως εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ χρέους τῆς ταφῆς τοῦ Πολυνείκου ἐκ μέρους τῆς Ἀντιγόνης, ἔπρεπε νὰ ἐφαρμοσθοῦν πάσῃ θυσίᾳ τὰ «ἄγραπτα κάσφαλη θεῶν νόμιμα»⁴. Ἐπειδὴ δὲν ἦσαν ἀνθρώπινα ἔργα, ἀλλὰ γεννήματα τοῦ Ὀλυμπιακοῦ κράτους, οἱ ἄγραφοι αὐτοὶ νόμοι ἐπρόκειτο νὰ ἰσχύουν ἀενάως ὡς ἀποδείξεις τῆς θείας δυνάμεως :

«Οὐρανίαν
δι' αἰθέρα τεκνωθέντες, ὦν Ὀλυμπος
πατὴρ μόνος, οὐδέν νιν
θνατὰ φύσις ἀνέρων
ἔτικτεν, οὐδέ μήποτε λάθα κατακοιμάσῃ.
μέγας ἐν τούτοις θεός»⁵

Ἄφ' ὅτου ὁμως ἡ Σοφιστεία ὑπέσκαψε τὸ ἠθικὸν παράστημα τοῦ νόμου.

ώστε να είναι δυνατή δια της ανατροπής του ή πολιτική αλλαγή, δεν πρόκειται βεβαίως να σταθῆ ἐνώπιον τῶν ἀδεσπότην καὶ μεταξύ τῶν ἀντιφατικῶν ἐθίμων ⁶ καὶ νὰ τὰ θεωρήσῃ ὡς κριτήρια τῶν πράξεων εἰς μίαν μάλιστα ἐποχὴν, τὴν ὁποῖαν διέκρινε φιλοσοφικῶς ἢ γενίκευσις τοῦ ἀνθρώπου ἐπέκεινα φυλῆς καὶ πόλεως, τόπου καὶ χρόνου. Ὁ Πλάτων διὰ τοῦτο δὲν ἐξέφρασε τὴν ἀντίθεσίν του πρὸς τὴν κρατικὴν νομοθεσίαν διὰ τῆς ἐξιδανικεύσεως τῶν ἀγράφων ἠθῶν, ἀλλὰ διὰ τῆς ὑπερβάσεως γενικῶς ὅλων τῶν ἐξωτερικῶν κανόνων διαγωγῆς χάριν τῆς λογικῆς ἀνατάσεως τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὴν σφαῖραν τοῦ θεοῦ, ὁ ὁποῖος δὲν ἐχρειάζεται τὴν παράδοσιν καὶ πολὺ ὀλιγώτερον τὰ γράμματα ⁷, «οὓς νόμους λέγομεν» ⁸, προκειμένου νὰ ὀρίσῃ τὰ αἰώνια μέτρα τῆς ἠθικῆς διαγωγῆς.

Διὰ νὰ συλλάβῃ ὁμοῦς τὴν ἐννοίαν τοῦ δικαίου εἰς τὴν ὑπερβατικὴν τῆς ἰσχύος κατὰ τρόπον, ὁ ὁποῖος νὰ μὴ στηρίζεται οὔτε εἰς τοὺς πολιτικοὺς νόμους οὔτε εἰς τὰ κοινωνικὰ νόμιμα, ὁ Πλάτων προὔπεθεσε τὴν συγγένειαν τοῦ πνευματικοῦ καὶ τοῦ θείου κόσμου. Τότε μόνον θὰ ἦσαν, ὅσα ἔπρεπε νὰ συνέχουν ἐμπράκτως τοὺς ἀνθρώπους ἀνεξαρτήτως ἐξωτερικῶν συνθηκῶν, «κατὰ θεὸν πῶς εἰρημένα καὶ κατὰ φύσιν» ⁹, ἐὰν εἶχεν ἡ ψυχὴ θεῖον χαρακτήρα. Ἐπὶ τῆς ὑποθέσεως αὐτῆς ὁ Πλάτων ἐστήριξεν ὀλόκληρον τὸ φιλοσοφικόν του σύστημα, τὸ ὁποῖον εἶχεν ὡς σκοπὸν νὰ ἐπανασυνδέσῃ πνευματικῶς τὸν ἄνθρωπον πρὸς τὸν θεὸν διὰ τοῦ χωρισμοῦ τῶν καθαρῶν ἐκ τῶν ἀκαθάρτων, τῶν λογικῶν ἐκ τῶν ἀλόγων, τῶν αἰωνίων ἐκ τῶν φθαρτῶν. Τὸ γεγονός αὐτὸ συνέβαινεν οὕτως ἢ ἄλλως εἰς τὸ τέλος τοῦ βίου, ὅποτε ἡ ψυχὴ «εἰς τὸ ὅμοιον αὐτῇ τὸ ἀειδὲς ἀπέρχεται, τὸ θεῖον τε καὶ ἀθάνατον καὶ φρόνιμον» ¹⁰. Ἐὰν ὁμοῦς ἡ φιλοσοφία «τῷ ὄντι τεθνάναι μελετῶσα» ἔπρεπε νὰ χαρακτηρισθῇ ὀρθῶς ὡς «μελέτη θανάτου» ¹¹, εἶχε τὴν δυνατότητα νὰ προλάβῃ τὴν ἀπόρριψιν τοῦ σώματος καὶ νὰ ὀδηγήσῃ κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ζωῆς τὴν ψυχὴν εἰς τὸν ὑπέρτατον συγγενῆ τῆς, ὁ ὁποῖος ἦτο «ἀνθρώποις σῶφροσι νόμος» ¹². Ἐπειδὴ ὁ ἠθικὸς κανὼν, ὅπως τὸν καθώριζεν ἡ λογικὴ, θὰ ἐλέγετο ἐν ὀνόματι τοῦ θεοῦ «πρὸς τὸ ξύμφυτον» ¹³, θὰ ἐπρόκειτο κατ' οὐσίαν περὶ μιᾶς θείας ἀποκαλύψεως φιλοσοφικοῦ χαρακτήρος. Δὲν ἦτο ἱκανὸς ὡς ἐκ τούτου ὁ οἰοσδήποτε νὰ ἐρμηνεύσῃ τὴν ὑψίστην διάθεσιν παρὰ μόνον ὁ εὕρισκόμενος πνευματικῶς ἐγγύτερον εἰς τὸν γνώμονα τοῦ κόσμου: «Ὁ μὲν σῶφρων ἡμῶν θεῶ φίλος, ὁμοῖος γάρ, ὁ δὲ μὴ σῶφρων ἀνόμοιός τε καὶ διάφορος καὶ ἄδικος» ¹⁴. Κατὰ συνέπειαν ὁ ἄνθρωπος ἦτο ἐχθρὸς τῆς θείας τάξεως καὶ ἀντιθέτως ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος συνεχῶς συνεπέστερον ἐνεστερνίζετο τὰ λογικὰ αἰτήματα, ὁμοίαζε διαρκῶς περισσότερον πρὸς τὸν ἐκπρόσωπον τοῦ δικαίου: «Οὐκ ἔστιν αὐτῷ ὁμοιότερον οὐδὲν ἢ ὅς ἂν ἡμῶν αὐτῷ γένηται ὅτι δικαιοτάτος» ¹⁵.

Τὴν θεῖαν θέλησιν κατέγραψεν ὁ Πλάτων εἰς τὸ τελευταῖον τῶν ἔργων

του, τούς «Νόμους». Ὑπόβαθρον τῆς ἐκπληρώσεως τῶν ἐντολῶν τοῦ φιλοσοφικοῦ του θεοῦ ἦτο ἡ πόλις. Τὸ ἔτος ὅμως 338 π.Χ. ὁ Φίλιππος Β΄ ἔθεσεν ὀριστικῶς τέρμα εἰς τὴν αὐτονομίαν τῆς Ἑλλάδος. Μετὰ τὴν μάχην τῆς Χαιρωνείας διὰ τοῦτο οἱ θεόπνευστοι νόμοι χάνουν πρακτικῶς τὴν πολιτικὴν τῶν ἀναφορὰν. Ὁ Ἀριστοτέλης ἐπιχειρεῖ τότε νὰ συλλάβῃ ὡς γενικὴν ὑποχρέωσιν εἰς τὴν θέσιν τῶν ἀπαιτουμένων ὄρων διὰ τὴν εὐρυθμον λειτουργίαν τῆς πολιτείας τὴν εὐδαιμονίαν τοῦ ἀτόμου, ἐπὶ τῇ βάσει ὧν «ἄγραφα παρὰ πᾶσιν ὁμολογεῖσθαι δοκεῖ¹⁶ (ὃ γὰρ πᾶσι δοκεῖ τοῦτ' εἶναί φαμεν)¹⁷» καὶ ἀνοίγει κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τὴν ἠθικὴν διὰ τὴν εἴσοδον τῶν οἰκουμενικῶν αἰτημάτων. Ἐφ' ὅσον ἐντὸς τοῦ κράτους ἔπρεπε νὰ ἐφαρμοσθοῦν τὰ διατάγματα ἑνὸς ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος δὲν ὑπελόγιζεν εἰς τὸν παγκόσμιον δρόμον τοῦ τὴν ἀντίδρασιν τῆς κοινῆς γνώμης τῶν Ἑλληνικῶν πόλεων, ἡ φιλοσοφία ἔπρεπε νὰ στραφῇ πρὸς τὸν «κοινὸν» νόμον, «τὸν κατὰ φύσιν», ὁ ὁποῖος διέτασεν, ὅτι «οὐ προστάττουσιν τοῖς ἀνθρώποις οἱ γεγραμμένοι νόμοι ποιεῖν»¹⁸.

Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς αὐτῆς ὁ ἱστορικὸς ἄνθρωπος κατοικεῖ πνευματικῶς εἰς ὄλον τὸν κόσμον, ὁ ὁποῖος συνέχεται «ὑπὸ φύσεως ζωτικῆς καὶ λογικῆς καὶ νοεράς»¹⁹. Διὰ τὸν καθορισμὸν τῆς ὀρθῆς πράξεως ὁ «κοσμοπολίτης» πρέπει νὰ κατευθύνῃ τὴν προσοχὴν του «πρὸς τὸ βούλημα τῆς φύσεως», διὰ τοῦ ὁποῖου «ὁ σύμπας κόσμος διοικεῖται»²⁰. Ὑπὸ τοὺς ὄρους αὐτοὺς ὁ φυσικὸς, ὁ λογικὸς καὶ ὁ θεῖος κόσμος ταυτίζονται. Οἱ Στωϊκοὶ ὀνομάζουν «τὴν φύσιν καὶ τὸν λόγον, καθ' ὃν διοικεῖται τὸ πᾶν, θεόν»¹⁹. Οἱ λογιζόμενοι κατὰ ταῦτα εἶναι δυνατὸν νὰ κοινωνήσουν τοῦ ὑπερτάτου ὄντος εἰς τὴν κοσμικὴν του ἀποκάλυψιν.

Διὰ τῆς προοπτικῆς αὐτῆς καὶ μέχρις ὅτου ἐδραιωθῆ τὸ πανανθρώπινον ἠθος τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἡ φιλοσοφία προσεπάθησε νὰ στηρίξῃ ἐσωτερικῶς τὰ βιαζόμενα πρόσωπα. Ἀπέκτησε κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον παραμυθητικὴν ἀποστολήν, ἀλλ' ἀριστοκρατικὸν χαρακτήρα. Ἄφησεν ἐπομένως ἐλεύθερον τὸν χῶρον διὰ τὴν ἀνάπτυξιν μιᾶς θρησκευτικῆς ἠθικῆς, ἡ ὁποία θὰ προσέφερεν εἰς τοὺς πνευματικῶς ἐνδεεῖς, ὅτι ἐκείνη ἐπεφύλασεν εἰς ὄσους ἦσαν εἰς θέσιν νὰ συμπέσουν λογικῶς διὰ τῆς συστηματικῆς ὑπερνήσεως τῶν ὑλικῶν ἀναγκῶν πρὸς τὸν κοινὸν «νόμον γε τὸν τῆς φύσεως»²¹, ὅσπερ ἐστὶν ὁ ὀρθὸς λόγος ὁ διὰ πάντων ἐρχόμενος²², ὁ λόγος τοῦ θεοῦ, ὁ μέχρι ἀνθρώπων καὶ τῶν ἐλαχίστων καταβαίνων»²³.